

H. WOODWARD AND L. ESTELLE (eds.)

DIGITAL INFORMATION: ORDER OR ANARCHY?

Urednici Hazel Woodward in Lorraine Estelle (obe iz britanske JISC) sta v knjigi *Digital information: Order or anarchy*, ki je izšla leta 2010 v Londonu pri založbi Facet Publishing,¹ zbrali prispevke različnih avtorjev, ki so odgovorili na vprašanje o tem, ali se bo sedanji relativno urejeni sistem znanstvenih komunikacij obdržal tudi v prihodnosti, ali pa se bo zgodilo, da bo tehnološki napredek povzročil njegov razpad in prevlado anarhije.

GOOGLOVA SIMULTANKA

Knjižničarji še zmeraj vztrajajo pri abstraktnih in indeksih ter nastavljajo referenčne publikacije kot edine prave pristope k preiskovanju literature. Kot da ne bi vedeli, da prav vsi postopajo drugače in uporabljajo spletne iskalnike. Kadar visijo na iskalnikih tudi sami knjižničarji, kar počnejo redno, bi se morali zavedati, da si niso zaslužili za kosilo. Ampak, kaj naj naredijo drugega, če je odprtega spleta že za 177 terabajtov (podatek za leto 2009), globokega spleta pa še za nadaljnjih 91.000 terabajtov? Vse to pa v knjižničnih katalogih manjka.

Kje v knjižnici so blogi, vikiji, linki, RSS, online recenzije, zbirke e-knjig itd.? Kindle, iPod, tablica ... so vsakdanja študentska oprema, ki jo je treba napolniti s pametno vsebino. Te pa je vedno več v 21.000 recenziranih znanstvenih časopisih, ki objavijo 1,4 mio člankov letno. Kitajski in indijski časopisi pa šele prihajajo. Deviza časa je "odprt dostop": zlat je splošen in brezplačen, zelen je prednaročniški pavšal.

Knjižnic se še kako tičejo repozitoriji, ki se neverjetno hitro množijo po celem svetu. Marsikje so odgovornost za institucionalne repozitorije že prenesli na knjižnice in to je njihovo novo težišče dela. Zelo cenjeni so mednarodni disciplinarni repozitoriji, kot npr. arXiv v fiziki ali PubMed Central v biomedicini.

E-knjige spreminjajo predstave o knjižničnem prostoru, ki je drag za vzdrževanje in na atraktivnih lokacijah, zato ga vse pogosteje uporabljajo za najbolj prestižne prireditve izobraževalnega ali kulturnega pomena.

Največji problem so lastniška razmerja, ki izvirajo iz tiskarske "predzgodovine" in upočasnjujejo razvoj sodobnih znanstvenih komunikacij. Neverjetno je, da se vsa intelektualna sfera podreja estradnikom, ki branijo svoje privatne zaslužke in jim je vseeno za skupno dobro.

Knjižnice so "zgodovinske trdnjave tiska". Povečujejo knjigo in nočejo videti, da je knjiga zgolj stranska verzija digitalnega dela, ki jo Espresso Book Machine naredi v nekaj sekundah, če plačamo 10 dolarjev. Kdor ljubi poseben duh knjige, bo stisnil še gumb za želeno "aromo". Knjižničarji so neomajno prepričani o nasprotni genezi, da je najprej knjiga, ki jo lahko digitaliziramo, če je to sploh treba? Študentje pa vse glasneje negodujejo, ker ni e-učbenikov.

Sicer pa knjižnicam ni lahko, ker od njih zahtevajo, da:

- z manj (denarja in ljudi) naredijo več, kar naj bi bilo trajnostno knjižničarstvo;
- nadomestijo zaračunavanje s prostim dostopom;
- dvignejo raven zaupanja v informacije in znanje;
- prepričajo uporabnike v odločilen pomen informacij;
- sledijo hitrosti tehnoloških sprememb;
- branijo demokracijo informiranja.

Knjižnice imajo nalogo in priložnost, da sežejo preko knjig in se v svojih okoljih predstavijo kot institucije nove informacijske dobe, ki se manifestira skozi tehnologijo, družbene odnose in kulturne usmeritve. Britanska knjižnica je že leta 2008 zagotovila 67 mio dostopov do e-gradiva in ob tem dojela, da se je začelo novo štetje za knjižnice. Knjižničarji potrebujejo bistveno drugačno izobrazbo.

Pa niso v težavah le knjižnice. Knjigarne so v veliko bolj neizprosni razmerah, ki jih je povzročil Amazon. Knjižnic še ne zapirajo, knjigarne pa množično propadajo. Mi pa ob tem prihaja na misel Slomškova Mohorjevka, ki je imela enak poslovni model kot Amazon, le da so se stvari dogajale "peš".

Najtežje pa je založnikom, ki so najbolj navezani na tisk. Mnogi so raje propadli, kot da bi se preusmerili na nove medije. Kot kamikaze izrabljajo še zadnje orožje, ki ga imajo, in to so avtorske pravice. Ni jim mogoče dopovedati, da so znanstveni časopisi posebne vrste blago: (i) avtorji niso plačani, ker delajo za javno priznanje; (ii) trg ni konkurenčen, ker je vsak časopis unikaten na svojem področju; (iii) potrošniki naročajo časopis vnaprej. Založniki pa si pripisujejo zaslugo za diseminacijo, ki prinaša zaslužek, čeprav diseminacija ni več noben problem in zanjo sploh ni več potreben časopis. Grozi pa anarhija, ker v poplavi člankov nihče več ne jamči za njihovo izvirnost in kakovost. Najbolj pronicljivi so nehali z distribucijo in članke le še recenzirajo in arhivirajo, zaračunavajo pa njihovo pobiranje iz arhiva za individualno rabo ali za nadaljnjo objavo. Naši časopisi so že polni takih objav, ki jih podpisujejo Nobelovi nagrajenci in drugi znameniti avtorji.

Nekateri znanstveni časopisi, npr. *Nature*, sploh ne odkupujejo več avtorskih pravic, ampak zgolj licenco za objavo, besedilo pa se kasneje shrani v repozitorij avtorja ali institucije, v kateri dela. Nova stvar pri znanstvenih časopisih so socialna omrežja – npr. Nature Network (2007) – preko katerih se znanstveniki povezujejo v sodobne nevidne kolegije (angl. *invisible college*). Spomni mi spet sugerira primerjavo z mrežo intelektualcev Concordia v zgodnjem obdobju tiskane knjige.

Urednici, ki sta napisali prvo poglavje, sta zelo zaskrbljeni nad anemičnostjo knjižničarske skupnosti, ki se je že skoraj predala Googlu. Ta bo, hočeš nočeš, postal monopolist in potem se bo zanesljivo pokvaril.

KNJIŽNICE IN ZNANSTVENO KOMUNICIRANJE

V drugem poglavju knjige Rick Anderson, ameriški knjižničar in predsednik Interesne skupine za serijske publikacije pri ARL,² opisuje knjižničarski pogled na znanstvene komunikacije. Vse skupaj vidi kot resno krizo.

- Knjižnice doživljajo krizo sistemov za iskanje. Google je reorganiziral svet informacij in njegov iskalnik aktivno povprašuje po informacijah ter jih organizira po kriteriju relevantnosti. Način razvrščanja je njihova poslovna skrivnost in jasno je samo to, da se ne poslužujejo pogostnosti izrazov v iskalnih zahtevah. Knjižnični katalogi temu ne morejo konkurirati, saj zajemajo le vire v svoji lasti, kar pomeni dejansko selekcijo pri nabavi. Knjižnica bi po relevantnosti lahko povprašala same bralce, toda tega v glavnem ne dela.
- Knjižnice doživljajo krizo zbiranja.

Google se je spustil v megalomanski projekt digitalizacije in na prikrito veselje mnogih knjižničarjev so ga ustavili lastniki avtorskih pravic. E-knjige zato niso kompletne, vendar jih je mogoče preiskovati. Knjižničarji, ki potujejo s kočijo, se privoščljivo zabavajo na račun Googla, ki sicer brzi z avtomobilom, da leteti po zraku pa le ne more. In so zadovoljni! Študentje pa glasno aplavdirajo Google Books Search, saj jim prihrani 90 % časa pri preiskovanju. In preskočijo knjižnico!

- Založniki doživljajo krizo cen. Denarja ni in naročnikov je vsak dan manj, zato bo treba izbirati med naslednjimi možnostmi: (i) obremeniti bralce (a tisti, ki največ berejo, imajo najmanj denarja); (ii) obremeniti avtorja, ki si želi objavo (a najboljši pisci nimajo problema z objavami); (iii) obremeniti davkoplačevalce (a potem mora veljati odprt dostop in ni več biznisa).

KITAJCI PRED ZDAJCI

Napovedujejo, da bo 21. stoletje kitajsko. Na področju znanosti precej verjetno. Do leta 2020 bodo dogradili več sto sodobnih univerz, kamor bodo potegnili svoje strokovnjake s celega sveta. Doma pa se ta trenutek angleščino uči 200 milijonov Kitajcev. Indeks ISI že zajema 100.000 kitajskih člankov. Le pet let zaostanka za Kitajci naj bi imeli Indijci, ki pa imajo prednost pri obvladanju angleščine.

Avtor tretjega poglavja, Ian Russell, najmlajši urednik v Royal Society, meni, da bo Zahod zanesljivo klecnil, če bo sledil Rupertu Murdochu, ki ne more prebaviti svobodnega interneta: "Razen pametnjakovičev nihče nima koristi od prostih vsebin na internetu, kar je nevzdržno in je treba takoj spremeniti!" Obstaja nekaj možnih scenarijev:

- Prvi scenarij: samooskrba. Časopisi in repozitoriji živijo v mirni koeksistenci. Plačujejo naročniki časopisov in podporniki knjižnic. Zagotovljen je prost dostop. Scenarij nima velikih možnosti, ker ni zadostnega pritiska na zniževanje stroškov.
- Drugi scenarij: podpiranje. Avtorji brezplačno ponudijo svoja besedila, ker raziskovalni proračuni tako ali tako vključujejo stroške objave rezultatov. Časopisi izginejo, ker so repozitoriji priročnejši. Zagotovljen je prost dostop. Scenarij je uresničljiv le v redkih disciplinah.
- Tretji scenarij: nadomestitev. Vse nadomestijo arhivi del. Postopka certifikacije ne zagotavljajo recenzenti, ampak "visoko kompjuterizirana reputacijska in avtorska metrika"

(t. i. "avtorstvo 3.0"). Zagotovljen je prost dostop. Gre za precej verjeten scenarij, saj znižuje stroške.

- Četrti scenarij: subverzija. Zgodilo se bo partikularno arhiviranje brez vsakršnega certificiranja izvirnosti, ob vprašljivi kakovosti. Kaotična komunikacija bo spodkopavala zaupanje v vire, nastajali bodo plagiat. Znanstvena produktivnost bo padla, močno pa bodo narasli stroški preverjanja rezultatov. Prostega dostopa ni. To je še najbolj verjeten scenarij, ki bo na dolgi rok izjemno podražil znanstvene dosežke.

SPREMINJA SE BRANJE

Če ljudje ne berejo, jim ne tiskane in ne e-knjige ne pomenijo prav ničesar! Še ne tako davno so stvari tekle tako, da so rokopis temeljito ocenili, šele potem je šel v objavo. Večina današnjih besedil gre najprej v objavo in šele potem se začne njegovo ocenjevanje. Morda bo spet aktualen beneški humanist Hieronimo Squarciafico, ki je trdil, da knjige vodijo v intelektualno lenobo, ker si ni treba več ničesar zapomniti, saj je vse zapisano.

Avtor četrtega poglavja, Collin Steele, nekoč knjižničar v Oxfordski Bodleani in sedaj profesor na Avstralski državni univerzi, izhaja iz tega, da ljudje na internetu "berejo kot nori", vendar ne več na knjižni način – npr. 60.000 koherentnih besed od začetka do konca zgodbe – ampak zajemajo iz veletoka posredovanih mikrodelcev.

Ni strahu, da bi knjige izginile, spremenil pa se bo način branja, ki se bo prilagodil vse krajši koncentraciji pozornosti.

Natisnjenih je le 10 % znanstvenih rokopisov, na splet pa lahko brez problema pridejo vsi. Za tradicionalno knjigo bo na voljo tiskanje na zahtevo (angl. *print on demand* – *POD*). Nič več založb kapitala za izdelavo knjige in nič več dragega transportiranja knjig do Avstralije, kar poleg tega še onesnažuje okolje.

Število znanstvenih monografij v zadnjih letih pada, kar je verjeten povratni učinek zmanjševanja nabav v knjižnicah, saj imajo v letih "suhih krav" prednost časopisi in podatkovne baze. Univerzitetne založbe so vse pogostejše v izgubah, celo take, kot je Cambridge University Press.

Ithaka poročilo "Univerzitetno založništvo v digitalni dobi" napoveduje povratek znanstvenega založništva iz komercialne v akademsko sfero. Konec koncev gre za diseminacijo znanja, kar sodi v osnovno poslanstvo univerz. Tega se ni nihče spomnil, ko je posel cvetel in so se založbe komercializirale. Sedaj bo treba sprejeti tudi

e-publikacije, čeprav so veljale za "premalo akademske". O njihovi uporabi priča knjižnična statistika prevzetih e-knjig na avstralski državni univerzi: 381.740 (leta 2005), 745.288 (leta 2006), 1.252.735 (leta 2007), 2.747.445 (leta 2008).

V SLUŽBI RAZISKOVANJA

Avtor petega poglavja je Graham Stone iz ugledne UK Serials Group. Prepričan je, da se knjižničarji premalo posvečajo potrebam in prioritetam raziskovalcev. Ob zmanjševanju nabave je to še bolj problematično, saj bi morali še bolj natančno "ciljati" na raziskovalce. Predvsem pa je treba še bolj paziti na kakovost baz abstraktov in indeksov ter izboljšati naslednje knjižnične servise:

- abstrakti člankov so praviloma prekratki in ne povedo ničesar;
- en sam indeks od platnice do platnice za množico bistveno različnih vsebin v knjigi je izguba časa;
- povezava na polno besedilo bi bila pomembnejša od cele vrste drugih nepotrebnosti, ki obremenjujejo zapis;
- datumsko pokrivanje – redko je mogoče uganiti, za kateri čas gre;
- geografsko pokrivanje – spregledani so viri iz drugih okolij;
- založniško pokrivanje – zavezanost starim založbam;
- intuitivni vmesnik – daleč od enostavnosti Googlea;
- avtentikacija – vsako "legitimiranje" je odbijajoče;
- neomejen dostop – zavrnen dostop zaradi omejenega števila simultanih uporabnikov je ignoranca, ne pa finančni ali tehnični problem.

KDO JE LASTNIK?

Wilma Mossink (SURF Nizozemska) in Lorraine Estelle (JISC UK) sta se v zadnjem poglavju knjige posvetili še vprašanju intelektualne lastnine.

Knjižnice imajo zgolj dve nalogi: da arhivirajo spomin naroda in da omogočijo raziskovalcem dostop do tega spomina. Vmes pa je intelektualna lastnina.

Izdajatelji digitalnega gradiva vzpostavljajo odnos s knjižnico na dva glavna načina:

- z licenčno pogodbo, ki upošteva pošteno rabo (angl. *fair use*);
- z upravljanjem digitalnih pravic (angl. *digital rights management* – *DRM*).

Problem je, ker nekateri avtorji (glasbeniki, filmarji)

ne priznavajo poštene rabe. To onemogoča uporabo multimedije v izobraževanju, kar je nacionalni interes. Seveda to prizadene tudi knjižnice, zato je Britanska knjižnica leta 2008 začela s kampanjo "Digital is not Different" (v prevodu Digitalno ni nič drugačno), s katero želi ohraniti pravico do poštene rabe, izborjeno kot skupno dobro v dobi tiska.

Za znanstvena besedila je bistvenega pomena odprt dostop (angl. *open access* – *AO*), kot je opredeljen v Berlinski deklaraciji (Max Planck Gesellschaft, 2003). Odprt dostop zajema izvirne raziskovalne rezultate, delovno gradivo in metapodatke, izvorno gradivo, digitalne predstavitve slikovnega in grafičnega gradiva in šolsko multimedijsko gradivo.

Razumen način uporabe avtorskih pravic v znanstveni sferi je opredeljen z načeli, sprejetimi v nizozemskem mestu Zwolle (Zwolle Principles, SURF Foundation, 2006).

Uporabniki se vedno bolj nagibajo k odprtemu dostopu v dveh glavnih različicah:

- Creative Commons – leta 2008 je bilo na internetu že 150 mio del s to licenco;
- Open Content Licence, katere del je tudi Berlin Declaration Licence.

V knjigi so vsi prispevki podprti z obširno bibliografijo in tudi stvarno kazalo je kar uporabno.

Opombi

- 1 Facet Publishing je založniški program CILIP – Chartered Institute of Library and Information Professionals.
- 2 Association of research libraries.

Franci Pivec